

EDEBİYAT TARİHÇİSİ OLARAK TANPINAR

Tanpınar as a Literary Historian

Cemal Sakallı¹

Mersin Üniversitesi

Özet: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, diyalojik bir anlayışla yazılmış, edebi türlerin değişimine odaklı, karşılaştırmalı bir edebiyat tarihidir. Bundan başka dünyada çok ender olarak yazılan bir “edebi türler” tarihidir. Çalışma genelden özele, çevreden, zamandan yazara, yapıta doğru ilerler ve 19. yüzyılın değişim dinamiklerini izlemeye yönelir. İrdelediği yazarlarda ve şairlerde şöyle bir görüntü vardır. Yazarlar, şairler, eskiye bağlı kalıp, eskinin gölgesinde kalma endişesi içerisinde, bir de yeni olanın cazibesi arasında yazmaktadırlar. Tanpınar, yazarların ve edebiyatın eski ile yeni, Batı ile Doğu arasında kalmışlık durumunu çözümleyici eleştiriyi yapar. Edebiyatta asıl değişim doğanın yeniden keşfi sayesinde başlar. Doğayı başka bir biçimde keşfeden insan, bireyleşmeye başlamış, insanın iç dünyasını yansıtmaya yönelmiştir.

¹ cmsakalli@hotmail.com

Anahtar Sözcükler: *Ahmet Hamdi Tanpınar, Edebiyat Tarihi, Edebi Türler Değişimi, Diyaloji, Yeni-Eski, Doğu-Batı*

Abstract: Ahmet Hamdi Tanpınar's *The History of Turkish Literature in the 19th Century* is a contrastive history of literature written with a dialogical approach and focusing on the change of literary genres. Moreover, this work is a history of "literary genres" rarely written in the world. It develops from general to special, from environment and time to author and work. It discovers the dynamics of change in the 19th century as well. The authors and poets examined are concerned about being overshadowed by the old and abiding by the old. However, they are attracted by the new. They write their works in between the old and the new. Tanpınar criticizes analytically the fact that the authors and literature are stuck in between the old and the new, the West and the East. The actual change in literature begins thanks to the rediscovery of nature. As a consequence of this rediscovery, the individuation process of human beings begins, and they tend to reflect their inner worlds.

Keywords: *Ahmet Hamdi Tanpınar, Literary History, the changes of literary Genres, Dialogy, Old-New, West-East.*

1. GİRİŞ

Bilindiği gibi, Ahmet Hamdi Tanpınar "Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi" dersini vermek üzere 1941 yılında İstanbul Üniversitesinde görevlendirilir. Görevlendirildikten hemen sonra, dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Tanpınar'dan bu konuda bir kitap yazmasını ister (Yetiş, 2010:201). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* hem verdiği derslerin içeriğinden hem de böyle bir istekten dolayı ortaya çıkmıştır. "Eski estetiğin zevkini tatmış ve Batı'yı iyi okumuş" (Aydın, 2010:28), eski-yeni, Batı-Doğu arasındaki çatışmayı derin biçimde hissetmiş, yaşamış ve yapıtlarında yansıtmış bir yazar, bir

şair, entelektüel bir kültür adamı olan Tanpınar, dönemin Milli Eğitim Bakanı tarafından ısmarlanan *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nde neyi aramıştır, neyi bulmuştur, ne söylemiştir, hangi kimliğini yansıtmıştır? Bu çalışmanın öncelikli amacı, yukarıdaki soruların cevabını aramak değil, çalışmasında izlediği yöntemi ve edebiyat tarihi yazımı anlayışını belirginleştirmektir. Soruların cevaplarının dolaylı da olsa çalışmasında izlediği yöntemde belirlediğini ve çözümlenmelerinin satır aralarına serpiştirildiğini belirtmekte yarar var.

19. yy. edebiyat tarihlerinin çoğunluğu ulusal kimlik oluşturma işlevinin bir parçasıydı. Ulus devletlerin inşası, ulusçuluk bilincinin oluşması sürecinde edebiyatı ulusal devlet ve ulus düşüncesinin kurucu öğeleri arasında düşünmek, hemen hemen tüm edebiyat tarihi çalışmalarında gözetilmiş, edebiyat tarihi bu iki ana akımın, yani ulus devlet ve ulus bilincinin temel kaynaklarından görülmüştür. Edebiyat tarihi bizzat kendi tarihi olmak yerine, çoğunlukla ulusun tarihi olarak, hatta ulusun kurucu unsurlarından biri olarak düşünülmüş ve öyle yazılmıştır. Hemen baştan belirtelim. Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* böyle bir işlevi amaçlayan veya üstlenen bir çalışma değildir. Tanpınar'da ulusal erdemler kataloğu, yabancı olana hayranlık ya da düşmanlık yoktur. Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nin ana konusu düşüncede, dilde, öncelikle de edebi türlerde "değişimdir".

XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, entelektüel bir modeldir: bir yüzyılın edebiyat tarihini edebi olanın tarihi temelinde çağın koşullarını da gözeterek oluşturur; öğretici bir edebiyat sohbetidir. İşlenen konuyu, yazarı diğer örnekleriyle kıyaslayarak yer yer dünya edebiyatından aynı konuda yazan, aynı konuyu veya üslubu kullanan yazarları, yapıtları, tarzları da sohbetin içine katar. Böylece edebiyat tarihi kuru

bir tarih ve belli bir bakış açısına sıkışmayarak bir edebiyat öğretimine dönüşür.

Bunda Tanpınar'ın entelektüel bir kültür insanı olma özelliğinin yanı sıra edebiyat tarihi yazımı konusunda beslendiği kaynakların da rolü vardır. Edebiyat tarihi yazımı konusunda beslendiği kaynaklar, dönemin önde gelen karşılaştırmalı edebiyat alanında etkinleşmiş ve tanınmış düşünürler ve edebiyat kuramcılarıdır.

1.1. TANPINAR'IN EDEBİYAT TARİHİ YAZIMI ANLAYIŞININ KAYNAKLARI

Onun edebiyat tarihi anlayışını belirleyen bazı edebiyat tarihçilerinin isimlerini, yapıtının önsözünde bulmaktayız. Önsözünde belli bir yönleme bağlı kalmadığını belirtir; ancak Brunetierre'in "nevilerin gelişmesi", devir veya asır konusunda "klasik edebiyat tarihi" yöntemine, Almanlardan Petersen ve Wechsler'in, Fransızlardan Albert Thibaudet'nin "nesiller görüşüne" ve Taine'in "zaman ve muhit" anlayışına başvurduğunu belirtir (Tanpınar, 2006:16).

Andığı isimlerin yapıtları ve edebiyat araştırmalarına getirdikleri anlayışlar kabaca irdelendiğinde, Tanpınar'ın yönteminin temel çerçevesi ortaya çıkar. Karşılaştırmalı edebiyat bilimi tarihinde önemli bir yeri olan Ferdinand Brunetierre edebiyat tarihi ve eleştirinin birleştirilmesi fikrini savunmuştur, deterministtir, evrimcidir. Evrim öğretisini edebiyat türlerinin gelişmesine uyarlamıştır. Brunetierre'de eleştiri, estetik ve edebiyat tarihi birbiriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Brunetierre'in edebiyat tarihindeki eleştiri anlayışı, değerlendirmeci ve sınıflandırmacıdır (Wellek, 1977:61). Diğer bir isim, Julius Petersen'dir. Petersen, pozitivismle düşünce tarihini uzlaştırmaya çalışmış, çoğulcu bağdaştırmacılığıyla öne çıkmış bir isimdir. Bir diğer edebiyat kuramcı Eduard Wechsler (1868-1949): "Esprit und

Geist” (Zihniyet (Fr) ve Zihniyet (Alm)) (1927) ve “Wesenskunde” (Türlerin Bilgisi) adlı yapıtlarında “düşüncenin” tarihsel gelişimi, oluşumunu öne çıkarır. (Hempel-Küter, 2000:80). Albert Thibaudet, Tanpınar’ın zaman konusunda esinlendiği Henri Bergson’un öğrencisi, eleştirmen ve yazardır. Yapıt odaklı eleştiri yazılarıyla, eleştiriye yenileştirir. Edebiyat sosyolojisinin kurucusu olarak kabul edilen Taine ise ünlü “ırk, çevre, zaman” kavramlarıyla değişimi açıklamaya çalışır ve edebiyat tarihi kuramını determinist, evrimci bir çizgide oluşturur.

Yukarıda ana hatları belirtilen edebiyat kuramcılarının düşünce ve anlayışları Tanpınar’ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*’nin yöntemsel çerçevesini oluşturur. Bu çerçeve “düşünce”, “edebi tür”, “evrim”, “eleştiri” kavramlarından oluşur. Tanpınar, Taine’den bahsederken, ırk kavramını dışarıda tutar. Bu da, Taine’nin determinist görüşünü benimsediğini, ancak ırk kavramını olumlamadığını göstermektedir.

Yine önsözünde Tanpınar “şahısları ve eserleri tetkikte fazlaca tahlilci” olduğunu belirtir ve ekler: “Bahsettiğimiz içtimai karakter ne kadar kuvvetli olursa olsun bir edebi eser her şeyden evvel kendisidir ve getirdiği duygu, görüş ve düşünüş yüküdür. Biz ister istemez kendi hudutları içinde bir vakıa olarak ele alırken devriyle yaptığı konuşmayı da ihmal etmemeye çalıştık. Sanatkârların hayatı üzerinde fazla durmamızın sebebi de bu konuşmanın şartlarını açıkça belirtmekti” (Tanpınar, 2006:16). Tanpınar’ın edebiyat tarihi yazımı anlayışının çerçevesini oluşturan düşünce, edebi tür, değişim ve eleştiri kavramlarına bu alıntıyla iki kavram daha eklenir. Bunlardan birincisi “çözümleme”, ikincisi de “konuşma”dır.

1.2. TANPINAR'IN EDEBİYAT TARİHİ YAZIMI ANLAYIŞI

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, irdelediği yazarın yaşadığı çağla diyalojik ilişkisini temel alan, edebi türlerin değişimine odaklı, karşılaştırmalı bir edebiyat tarihidir. Buna ilaveten dünyada çok ender olarak yazılan bir “edebi türler” tarihidir. Bu yönüyle de, genel ve karşılaştırmalı edebiyat tarihinin içinde yer alan ve o alanda değerlendirilmesi gereken örnek bir edebiyat tarihi çalışmasıdır. Ayrıca bu çalışma, çözümleyici edebiyat eleştirisi için de örnek bir uygulamadır. New Criticism ekolünün temsilcisi karşılaştırmalı edebiyat kuramcısı René Wellek, edebiyat tarihini eleştiri ile birleştirerek yazdığı *A History of Modern Criticism* yapıtını 1965 yılında yayımlamıştı. Tanpınar *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'ni çözümleyici eleştiri ile 1949 yılında yazmıştır. İncelediği ve eleştirel çözümlediği yazarların düşünsel ve edebi değişimlerini çağıyla “konuşmaları” olarak gören Tanpınar'ın, Mikhail Bakhtin'den habersiz, ancak onun “diyaloji” anlayışıyla örtüşen bir bakış açısıyla bir edebiyat tarihi yazmış olması, onun edebiyat ve entelektüel birikimini göstermesi açısından önemlidir.

XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, edebi periyodikleştirmeyi edebi kültürün, edebi türlerin değişim anlarından hareketle ve eleştirel çözümlemeyle yapar. Edebiyat tarihini eleştiri ile bütünleştirmeyi, yapıtların karşılıklı etkileşimini betimlemeyi önemseyen bir çalışmadır. Onda kuramsal ve yöntemsel çok iyi bir alt yapı ve bilgi birikimi vardır. Avrupa edebiyat coğrafyasını, Doğu ve Türk edebiyatı tarihini çok iyi özümsemiş ve eleştirel çözümlemiştir. İyi bir anlatı kurgusuyla, öğretici bir tartışma biçimi ve çözümleyici eleştiri anlayışıyla 19. yüzyıl Türk edebiyatının Eski-Yeni, Batı-Doğu arasında “sıkışarak değişimini” sahneye koymuş, sadece dönemin siyasal yönelimlerini değil, tarihin edebiyat birikimini kültür tarihi içerisinde bütüncül olarak sergilemiştir.

Tanpınar, zor olan bir alanda çalışmıştır. O alan edebi türlerin tarihidir. Edebi türler devingen olduğundan, türlerin tarihini yazmak zordur. 19. yy.da sadece türler değil, edebiyatın, sanatın, düşüncenin kendisi, kısaca hayat değişmektedir. Bu değişimler, daha doğrusu evrimler de birlikte düşünüldüğünde, Tanpınar'ın giriştiği işin zorluğu kendiliğinden anlaşılır. Bir başka zorluk daha vardır. O da, Türk edebiyatındaki türlerin Batı edebiyatlarıyla etkileşim içinde oluşmasıdır. Batı edebiyatlarının Tanzimat yazarlarındaki izleri de çalışmaya katılmıştır. Edebi türler sadece ulusal değil uluslararası görünümüdür; dolayısıyla karşılaştırmalı etkileşim araştırması ve eleştiri açısından oldukça zor, ancak sonuçları bakımından oldukça verimli bir alandır.

Tür odaklı edebiyat tarihi yazarken, bir yüzyılın edebi yapıtlarının ve türlerinin bütününe gelişim süreciyle bir araya getirmek, basit monografik yaklaşımla, akımlarla, ekollerle, yazarlarla, yapıtlarla sınırlandırarak oluşturmak yoluna değil, “oluşan, değişen düşünceyi, algıyı, yaratıcılığı” yazmak yoluna gitmiştir. Dolayısıyla da estetik olanın, düşünce birikiminin değişimini yazmaya koyulmuştur. Bunu yaparken de yapıtların kendine özgülüğünü, diğer yapıtlarla olası edebi ilişkisini, diğer alanlara etkisini, etkinin kalıcı olup olmadığını, geleneksel, eskiyle olan bağını, yabancı olanla, örnek alınanla ilişkisini karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Bundan dolayı, *XIX Asır Türk Edebiyatı Tarihi* edebi türler arası “etkileşimler” üzerine de yoğunlaşır. Bu etkileşimler yazarın dönemle ilişkisiyle başlar, yazarın yapıtıyla, yabancı yapıtlarla, yapıtların çağıyla ilişkisine değin uzanır.

2. XIX. ASIR TÜRK EDEBİYATI TARİHİ’NİN ANA KONUSU: EDEBİ TÜRLER VE DEĞİŞİM

Tanpınar *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*’nde, kendini arayan ulusal bir edebiyatı arar. Bunu “edebi türlerde” gerçekleştirir. 19. yy.da

edebiyat türlerinin oluşumunda sanatsal duyarlıktan öte düşünsel ve toplumsal duyarlık ön plandadır ve bu durum o dönemde sanatsal olanın düzeyini düşürmüştür. Bu sonuca, irdelediği yazarların yazarlık tekniklerini eleştirel değerlendirerek ulaşır.

İrdelediği yazarlarda şöyle bir görüntü vardır. Yazarlar, şairler, eskiye bağlı kalıp, eskinin gücünün gölgesinde kalma endişesi içerisinde, bir de yeni olanın cazibesi arasındadırlar. Yeni olan Batıdan gelir, çekicidir; ancak yeni olan hakkıyla kavranamamış, ya da, gelenekselleşmiş olanın bir son çözümlemesi yapılmadan, “artık bitti”, “artık yeninin zamanıdır” gibi bir edebi kararlılık, bir edebiyat eleştirisi ortamı yaşanmadan yeniye yönelme olmuştur. Bunda, yazarların toplumsal ve siyasal kimlikleri de etkili olmuştur. Yazarların çoğunun Osmanlı bürokrasisi, hatta aristokrasisi içinde yer almaları, edebiyatın evriminde siyasal ve kültürel açıdan olumlu, ancak edebiyat açısından başlangıçta olumsuz rol oynayan en önemli etkendir.

2.1. DEĞİŞİMİN DİNAMİKLERİ: ESKİ-YENİ, BATI-DOĞU

Çalışma genelden özele, çevreden, zamandan yazara, yapıta doğru ilerler ve değişen bir yüzyılın değişim dinamiklerini anlamaya, göstermeye yönelir. Tanzimat yıllarını “kurucu bir devir” (Tanpınar, 2006:131) olarak adlandırır. “Türkçede nesrin teşekkülü için insanın ve cemiyet müesseselerini değişmesi, tahsil sisteminin Türkçeye dönmesi lazımdı. İşte Tanzimat bunu yaptı” (Tanpınar, 2006:46). Bu açıdan Tanzimat nesir türü için bir hazırlık ve kültürel altyapı oluşturmuştur. Saptamalarını şöyle sürdürür: “Tanzimat’ın en büyük fatalitesi, alafranga ve alaturka (müzikte), eski ve yeni (zihinde) “ikilik” realitesidir (Tanpınar, 2006:132). Bu dönem nereye gideceği belli olmayan “zihniyet mücadelesidir”. Batılılaşma, yeninin düşünce ve sanat hayatını sarması, “sade dil ve düzgün nesir” kaygısını birlikte

getirir. Tanzimat'tan sonra edebiyatın asıl sorunu, yazar ve şairlerin asıl zorluğu, işte bu “arada kalmışlık” bilincidir. Bu, sadece sanat alanında sınırlı kalmamıştır, düşüncede de belirgindir. Tanpınar, “eski ve yeni arasında kalmışlık” durumunu şöyle açıklar. Sanatta ve düşüncede önemli sorun, “yeni” olanın eski karşısında “zayıf ve mütereddit” (Tanpınar, 2006:132-133) kalmış olmasıdır.

Yeniliği besleyen ve yerleşmesine önemli katkıyı yapan ise gazeteciliktir, haber yazılarıdır. Gazetelerin üslubu, Babı-alide kullanılan üsluptur. Gelecek kuşakların fikri çalışmasına etkisi bakımından tiyatro en önde gelir. Babı-ali üslubunun gazetelerde kullanılması, düzyazının doğuşunu hazırlar. 1860 yılında Batı hikâyesinin, denemesinin, şiir ve tiyatrosunun dilimizde görüldüğünü belirtir. Edebiyat tarihimiz açısından bu yılları, değişimin belirginleştiği, kopuşun hızlandığı bir aşama olarak değerlendirir.

Tanpınar'ın çalışması, edebiyat tarihindeki değişimi önce düşüncede, sonra dilde izler. Değişimi konulaştırmadan önce, yazarların Osmanlıdan siyasal kopuşunu irdeler. Örneğin ona göre Şinasi'den önce, Tanzimat'la birlikte aydınların, yazarların Osmanlı bürokrasisinden kopuşları, serbest kalmaları, “serbest” diye nitelenen nesir türlerinin doğmasını sağlar. Düşünsel gerginlik ve arayışlar dönemidir bu dönem. Tanzimat'ın siyasal ve kesin olarak Batıya karar kılması, köklerden, gelenekten kopuşu başlatır. Zaten yeni gelişmeler nedeniyle kökler ve geleneklere bağlılık ya da onlardan beslenme söz konusu olmaz. O nedenle de Tanzimat Tanpınar'a göre bir zorunluluktan, bir gerçeklikten doğmuştur.

Birinci kopuş siyasaldır ve köklüdür. Siyasal erk yenileşmek için geçmişten kopmuştur. İkinci kopuş aydınların siyasal erkten, tarihten, edebiyattan kopmalarıdır. Bu kopuşla özerkleşme, bireyleşme,

kamuoyunun oluşması olanaklı hale gelir. Kamuoyu, aslında edebiyat ve siyasi kamuoyudur ve edebiyatın siyasal olarak en etkin olduğu tür, tiyatro veya piyeslerdir. Bu kopuş “arayış” çabalarını beraberinde getirir. Ancak düşüncede başlayan yenileşme arayışı, edebiyat söz konusu olduğunda, pek kolay değildir. Çünkü edebiyat bir birikimdir. Gücünü sadece yeniden almaz, yenilikçi düşüncelerden olduğu kadar, kökleşmiş, gelenekselleşmiş biçimlerden de alır. Ustalaşmak söz konusudur. Tanpınar’ın yazarlarda en çok gördüğü ve eleştirerek dile getirdiği, “acemiliktir”. Çoğu piyesi, romanı “acemice” ya da “acelece” olarak nitelendirir.

2.2. EDEBİ TÜRLERİN OLUŞMA KOŞULLARI

1860 Tanpınar açısından önemli bir dönüm noktasıdır. “Bu devirde gazete hemen hemen tek başına yeniliği idare eder. Fikir, onun sayesinde yavaş yavaş yapıcı bir unsur olarak hayata girer. O zamana kadar yukarıdan gelen imperatiflerle idare edilen cemiyetimiz, onun sayesinde hayatın hakiki çehresi olan (...) meselelerle karşılaşır. (...) Memlekette hatırı sayılacak bir efkar-ı umumiye vücuda gelir” (Tanpınar, 2006:230). Kısaca, gazete, tefrikalarla kitabı içine alır, dil gazetelerde oluşmaya, genişlemeye başlar, kitleye okuma zevkini o aşılar. Tiyatro, tercüme ve telif ilk örneklerini gazete vasıtasıyla verir. Roman türünün ilk örneklerini o tanıtır. “Bu karşılaşmalar hakiki ihtilallerdir” (Tanpınar, 2006:232) ve ona göre, siyasi ihtilallerden daha büyük ve etkilidir. Bunların yanı sıra makale, tenkit ve deneme gibi az çok gazetenin bünyesine dahil türler de girer. Makale ile politika ve hayat meseleleri, eleştiri ve deneme ile edebiyat ve fikir meseleleri günün hadisesi olmaya başlar. Böylece toplumun düşünce sahası genişler” (Tanpınar, 2006:232).

Bütün dünya edebiyatlarında olduğu gibi, gazete Türk edebiyatı tarihinde de yeni “serbest” edebi türlerin, özellikle de düzyazının

gelişmesinde geçiş işlevi üstlenmiştir. Gazeteden kitap doğar. Edebiyatın aracının ve ortamının değişmesiyle “tesirin şekli ve sahası da değişir. Efkâr-ı umumiye meydanının yerini okuyucunun muhayyilesi ve muhakemesi alır” (Tanpınar, 2006:233). Tanpınar, bu gelişme sonucunda bireyin doğduğunu, bireyin birey olmaya başladığını dolaylı vurgular.

Tanpınar’a göre bu devirde yeni bir nesil, çok acemice ve acele olsa bile, ilk defa olarak kendi adlarına konuşurlar. Aydınlar ve entelektüeller Osmanlı bürokrasisinden bağımsızlaşırlar. Onun deyimiyle “değiştirici bir devrin mesuliyetini kendi başlarına yüklenirler” (Tanpınar, 2006:146). Bu yük, yazarları, şairleri estetik dünyanın sınırları dışına da iter. Zihni, düşünsel değişimin ilk kavramı, Medeniyetçiliktir. Sonra da Meşrutiyetçilik, Osmanlıcılık, İslamcılık tartışmaları başlar, gelişmeler bu fikri gerilim etrafında sürer. “Bu devreyi tek fikirde ve tek insandan ziyade açıkça birbirleriyle çarpışan fikirler yapar” (Tanpınar, 2006:149). Düşünce çoğul bir ortama kavuşurken çeşitleşme ve ayrışma kaçınılmazdır. Gazete haberleri ve gazete içerisinde yer alan çeşitli düzyazı türleri, düşüncenin kamuoyuna mal edilmesi, kamuoyunda tartışma geleneğinin başlamasına, kısacası düşüncenin evrimleşmesine en büyük katkıyı yapar. Bu durum, düzyazı türünün özgürlüğe elverişli ortamından da kaynaklanır.

Edebiyattaki ya da türlerdeki değişimi Tanpınar doğal olarak iki alanda izler. Birincisi Batı-Doğu, ikincisi Eski-Yeni arasında. Karşılaştırma ve çözümleyici eleştiri yaklaşımı zorunlu olarak burada devreye girer, her iki yaklaşımla değişimin düzeyini ve niteliğini belirlemeye çalışır.

2.3. YENİLİĞİ ÜSTLENEN YAZARLAR, ŞAİRLER

Tanpınar, fikir ve sanat hayatında Ahmed Cevdet Paşa, Mehmed Münif Paşa ve İbrahim Şinasi Efendi'yi yeniliği üstlenen büyük yazarlar olarak görür. Tarih-i Cevdet, Tanpınar'a göre, "tarihçiliğimiz için çok mühim, hatta tamamıyla yeni olan bir monografiler usulünü açmış olur" (Tanpınar, 2006:164). Batı edebiyat bilimi geleneğindeki türler ayırımına öykünerek halk masalı, şair masalı kavramlarını türetir. Yeni şair masalının Şinasi ile başladığını belirtir.

Edebiyat alanında Batı ile asıl temaslar, ona göre tiyatro alanında gerçekleşir. Milli tiyatro açısından ilk önemli gelişme, Şinasi'nin "Şair Evlenmesi"dir ona göre. "(...) bu piyes, ihtiva ettiği işareti anlayacak bir muhit bulsa idi, şüphesiz edebiyatımızda mühim bir dönüm yeri olurdu" (Tanpınar, 2006:258). Andığı piyesin okurunu bulamamasını, yenileşmenin yüzeysel taklitle gerçekleştiği zamana bağlar. Sosyolojik olarak bir saptama yapar. "Her türden realite deneyimi çok azdır bu dönemde" (Tanpınar, 2006:258). Tiyatro yapıtlarını içerikleri bağlamında çözümler, karşılaştırır ve son aşamada kültürel açıdan eleştirel değerlendirir. Yenileşme evresinde tiyatrodaki konuşma lisanını yadırgar, diyaloglarda sıkıntılar, dramatik olaylarda düğüm ve çözümlerde acemilikler vardır. Tiyatro eserlerinde bütün bunları sosyolojik ve tarihsel bakış açısıyla, "İnsana dikkat etmemiş bir medeniyetten gelmiş olmanın zaafı" (Tanpınar, 2006:261) diye nitelendirir.

2.4. YENİ EDEBİ TÜRLERİN KAYNAĞI OLARAK TAKLİT

Batı-Doğu karşılaştırmasında en önemli kavram "taklittir". Yüzeysel taklit, tesadüfi taklit, bir de bilinçli taklit kavramları çalışması için önemli bir ipucudur. "(...) garp karşısında, Şinasi'nin eseri hariç, şuurlu bir taklit fikrine rastlanmaz", (...) bütün kazançlar adeta tesadüfidir" (Tanpınar, 2006:264). Onun deyimiyle "tesadüfi çeviriler", bugünkü karşılığıyla "uyarlamalar" etki bakımından yeni

türlerin en güçlü kaynaklarıdır (Tanpınar, 2006:264). Yazarlar okur kitlesine kavuştukça asıl edebiyata yaklaşırlar.

Roman türünün gelişimi hikâye geleneğinden beslenmiştir. “O zamanki fikir hayatımız garptan ciddi ve ferdi bir tesir almamıza müsait değildi. O senelerde biz, ancak garplı bir hikâyeyi nevi olarak almaya çalışırız” (Tanpınar, 2006:265). O yıllarda roman türünün başlaması, gelişmesinin toplumsal ve kültürel koşulları henüz yeterli değildir. Belirttiğine göre Halid Ziya’ya kadar, romancı muhayyilesiyle doğmuş tek muharririmiz yoktur. Hepsi roman veya hikâyeye yazmaya hevesli insanlardır” (Tanpınar, 2006:265). O devrin yazarları, şanssızdır bir bakıma, Tanpınar’ın gözünde. Koşullar elverişli değildir henüz.

Tanpınar nesri yine Şinasi ile başlatır. “O nesirde aşağı yukarı boş bir sahada çalışıyordu. Şiirde ise, beş asırlık zengin, her itibarla yerleşmiş köklü bir gelenekle karşı karşıya idi” (Tanpınar, 2006:181). Ancak Şinasi’nin sadelik ve yenilik uğruna alışıldık mükemmelliklerden kaçındığını da hemen belirtir. “Bir bakıma onun bizde yaptığı şey, Fransız şiirinde Malherbe’in yaptığına benzer” (Tanpınar, 2006:184).

Dolayısıyla Şinasi devri Tanpınar açısından Batıya “yönelme” devridir. “(...) O garptan filan ve falan muharririn değil, bir medeniyetin ve düşünce sisteminin dersini almıştır” (Tanpınar, 2006:192). Pierre Bayle, Fontenelle, Taine, Renan, Montesquieu, August Comte’u onun düşünsel kaynakları olarak anar. Yönelme, yeni ve çeşitli alanlarda tanışmak gibidir. Batı ile kurulan düşünsel ve edebi ilişkiler, zenginleştiricidir. Ancak özgün üretmeyi sağlayabilecek edebi ve düşünsel olgunluk ya da ustalık henüz gelişmemiştir.

2.5. ESKİ OLANDAN KOPUŞ VE YENİLEŞME

Şinasi irdelemesinde, edebiyatın ve şiirin eskiden, klasik şiirden kopuşunu anlatır. Eskiden kopuş ilkin hayalde, dilde, ifadede, düşüncede başlar. Eski şiir geleneğine bağlı kalanlar, yeni koşullara kendilerini kapatırlar, buna karşın çok seçkin bir dil ve söyleyiş zevkine yol açarlar (Tanpınar, 2006:234). Aslında eskiye dönüşle de bir yenileşme gerçekleşir. Ancak bu yenileşme, yenileşen hayata cevap veremez.

Şiirde değişimin asıl nedenini Tanpınar, yeni insanda, yeni insanın muhayyilesinin değişmesinde görür. Bu ise yeni bireyin doğmasını, lirik şiirin değişmesini sağlamıştır. Lirik şiir birey olmayla oluşur. Yeni şiirde “biz” yerine “ben” geçti ve böylece “fert” edebiyatta yerini almaya başladı ve romantikleri taklit yoluyla başlayan bu gelişmeyle birlikte, “lirik şiirin lügatı, edası ve mahiyeti birdenbire değişti” (Tanpınar, 2006:250). Edebiyatta kendini arayan ve ifade etmek isteyen birey, Rousseau ekolüne bağlanır, romantik anlayışla bireysel deneyim öne çıkar.

2.5.1. YENİLEŞME UNSURU OLARAK DOĞANIN, BİREYİN KEŞFİ

Tanpınar, bireysel deneyimi, bireyleşmeyi, doğanın keşfine, doğanın estetik algısına bağlar. Bu açıdan tam bir romantiktir. Tanzimat’la birlikte doğanın keşfini “ufuk değişmesi” olarak görür. Bireyin iç dünyasıyla doğanın yeniden keşfi sayesinde edebiyat “Ortaçağ bahçe ve bostanından çıkar. Eşyayı dağınık unsurlar halinde ve sadece mazmunlara vesile olmak için saymakla iktifa eden gazel ve minyatür estetiğinden, geniş ve canlı tabiata doğru bu çıkış ilk yenilenme devrinin belki de en mühim keşfi oldu. Çünkü bu sadece bir ufuk değişmesi değildi. Gözün ve hatta bütün duyuların ruhi hayata doğrudan doğruya iştiraki, insanın zihni oyunların bilmecelelerinin dışında kendini çok yeni ve bütün olarak idrakiydi. Bütün halleri ve

unsurlarıyla ana tabiatla insan ruhunun birleşmesi, asırlarca süren cebri bir standarttan insanın kendi sonsuzluğuna doğru genişlemesiydi” (Tanpınar, 2006:252). Bu deneyim Batı edebiyatında gerçekleşmiştir ve yeni edebiyat, ona göre, bu hazır deneyimi Türkçeye aktarmaya çalışmaktadır.

Eski ile yeni arasındaki çatışmayı Ziya Paşa'nın şiirlerinde de görür. Onun şiirleri eskinin devamıdır, eskinin çerçevesinden hiç ayrılmaz. Ancak yine de yenidir. Yeni olmasını, onun yapıtlarındaki felsefi bir huzursuzluğun var olmasına bağlar.

Hikâye türündeki değişimi, eski ile yeni arasındaki farkı, Emin Nihad Bey'in Müsameretnamesi örneğinde somutlaştırır. Bu hikâye, yeninin bir başlangıcıdır. “Müsameretname'nin üslubu, Ahmed Midhat Efendi'nin ilk hikayelerinin halk konuşmasına çok yakın ve vuzuh arzusuyla çözümlü, adeta şekilsiz üslubu ile, eski halk hikayelerinin üslubu arasındadır. Mamafih son hikâyelere hafif bir Namık Kemal tesiri karışır” (Tanpınar, 2006:266). Değerlendirmesini şöyle tamamlar: “Bu ilk tecrübelerde ne psikoloji, ne canlı karakter, ne de etraftaki hayatı canlandırmak endişesi yoktur. Fakat vak'anın tertip şekli, kahramanlarla etraf arasında kurmak istenilen alakalar, hadiseler üzerinde duruş tarzı ve bazı müşahede sızıntıları ile eski hikâyelerden çok ayrılırlar” (Tanpınar, 2006:266).

3. EDEBİYAT TARİHİ VE ELEŞTİRİ GELENEĞİ

Edebiyatta eleştiri geleneği ve eleştiri birikimi olmadan, edebiyat tarihini yazmak güçleşir. Edebiyat tarihi yazımı eleştiri birikimini zorunlu kılar. Tanpınar'ın edebiyat tarihi anlayışında önemli bir nokta da edebiyat tarihini edebiyat eleştirisiyle birleştirmiş olmasıdır. Edebiyat tarihi ve eleştirisinin amacı, bir edebiyat yapıtının yapısını ve tarihini tanımak, sınırını ve gücünü ortaya koymaktır. Edebiyat tarihi

salt bir tarih olduğunda, edebiyatın kendi yaratma sürecine, edebi teknik ve kurama ilişkin düşüncelerden uzaklaşır ve spekülasyonlara çok açık hale gelir. Edebiyat tarihi yazımının edebiyat eleştirisiyle bütünleşmesi, bu tehlikeyi önlemek içindir.

Eleştiri ağırlıklı edebiyat tarihi yazımını belirleyen en önemli nokta, yapıtlar arasındaki benzerlik ilişkisidir, etkilenmedir, taklittir. Tanpınar irdelediği yapıtlarda benzerlik ilişkisini saptadığı anda, yazarın neyi nasıl okuduğunu, hangi açıdan okuduğunu ya da gerçekten de okunması gibi mi okuduğunu tartışır. Yazarların kendi aralarında ve etkilendikleri yazarlarla kurdukları ilişkiyi sorunlaştırırken, doğru okuyup okumadığını, neye öncelik vererek okuduğunu saptar, yanlışlarını da ortaya koyar.

Eleştiriye sadece yapıtların değerlendirilmesi olarak değil, tıpkı Batı geleneğindeki eleştiri kuramcıları gibi yapıtlar arasında bir diyalojik ilişki biçimi olarak kabul eder. Eleştiri hayatta ve edebiyatta gelişmenin, değişimin de kaynağıdır ona göre. Şöyle der: “Bizce Müslüman hikâyesinin romana istihsale edememesinin (...) başka bir sebebi de, tenkit fikrinin yokluğudur. Hakiki tenkit zaruri şekilde tarih fikrine bağlıdır. Hareket noktası olarak maziye değil bugünü alır. İslam fikriyatında ise bu yoktur. Thibaudet'nin Don Quichotte için söylediği şey sadece parlak bir buluş olamaz. Her yeni hikâyeye bir öncekinin tenkididir” (Tanpınar 2006:44).

3.1. KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT VE ELEŞTİRİ

Tanpınar'ın önemli bir yönü de, bir yapıtı, türü, düşünceyi, bir başka yapıtla, diğer sanatlarla ilişkilendirerek değerlendirmesidir. Türlerin tarihini oluştururken, Batı ile Doğu'ya ait olanı, eski ile yeni olanı kıyaslar. “Her medeniyette sanatlar birbirlerine tesir ederler. Birinin kazancı öbürünün ufku olur ve böylece kültür tamamlanır, insanın

zihni terbiyesi teşekkül eder. Eski şiirimizde minyatür, yazı ve çini sanatlarının tesirini görmemek kabil değildir. (...) Garp sanatı da böyle idi. Bilhassa XIX. asır romanında Balzac'la beraber başlayan resim tesirini görmemek imkânsızdır. (...) Balzac, sanatının bu sırrını ifşa etmese bile, mesela Mutlak Peşinde'yi okuyanlar onun Hollanda ve Flaman resmine neler borçlu olduğunu görür" (Tanpınar, 2006:272).

Namık Kemal'deki değişimi adım adım, tarih tarih, yapıt yapıt izler. Özellikle Namık Kemal'i, Şinasi'den evvel, Şinasi'den sonra, Üçüncü devre gibi aşamalarda görür. "Namık Kemal'in şiiri Gelibolu seyahatinden sonra bir daha değişir" (Tanpınar, 2006:337). Değişim, hayal dünyasında ve estetiğindedir. Bu estetiğin kaynağı, Batı edebiyatı, Batı resim sanatıdır. Namık Kemal'in yapıtlarını değerlendirirken kaynaklarına değin anar. "Fakat Rüya Namık Kemal'in şiir ve hayal dünyasının tetkiki için bize daha birçok ipuçları verir. "Bir rüya gördüm, öyle bir hayale bin hakikat fedadır" cümlesinin ilk parçası Victor Hugo'nun *La Legende des Siècles*'inin ilk mısraıdır. Ondan evvelki uykusunu anlatan "İki yaşında bir masum validesinin memelerine dayansa" hayali şüphesiz ki Meryem tablolarından gelir" (Tanpınar, 2006:338). Namık Kemale ilişkin değerlendirmesini şöyle bitirir: "Görülüyor ki Namık Kemal'in şiirleri hiç de şimdiye kadar sanıldığı gibi bir bütün değildir. Bilakis işe nereden başlayacağını pek bilmeyen (...) bir buhranın, bir yığın yenilik iştiağının parçaladığı bir eserdir" (Tanpınar, 2006:341).

Namık Kemal'in yazdığı biyografileri incelerken, yararlandığı kaynakları da araştırır, eseriyle yararlandığı Doğulu ve Batılı kaynaklar arasında koşutluklar ve ayrılıklar saptamaya çalışır. Yazarları ve yapıtlarını irdelerken, Tanpınar'ın yöntemi şöyledir. Önce yazarda Batıdan gelenleri, sonra Doğudan gelenleri veya yerli

olanı, üçüncü aşamada ise yazarın veya şairin bireşimini, özgün yönünü belirginleştirir.

4. SONUÇ

Vardığı sonuçları değerlendirmek gerekirse: 19. yy. Türk edebiyatı bir oluşum içerisinde, köklerden kopmuştur, yeniye yönelmiştir. 19. yy. edebiyatı, bir arayış edebiyatıdır; dağınık, yönsüz, acemi ve acelecidir. Tanpınar'ın yeri geldikçe ve sıkça vurguladığı, eleştirdiği şey, "aceleciliktir". Ona göre eskiden kopuş sosyolojik ve tarihsel olarak bir zorunluluktan, yenileşme bir gerekliliktir. Ancak eskiyle tam bir hesaplaşma yaşanmamıştır. Bu ise yeninin oluşmasında, yeni edebi türlerde, yeni denemelerde yazar ve şairleri ikircikli kılmıştır.

19. yy. edebiyatı kendinden sonraki edebiyata hangi mirası, hangi tecrübeyi bıraktı, başarısı neydi, neleri beğenildi, neleri başarılı bulundu ya da reddedildi? Bu sorular onun yapıtında açıkta kalmıştır. Eğer Tanpınar planladığı gibi *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'nin 2. cildini de yazmış olsaydı, sanırım bu konular ancak o zaman ve onun tarafından aydınlatılabilirdi.

XIX Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nin yöntemsel önemli eksikliği, Batı edebiyat türlerinden ve edebi tür kavramından yola çıkmış olmasıdır. Açıkça belirtmek gerekirse: Batı edebiyatının edebi türlerini, yazar ve şairlerini ölçüt olarak, norm olarak kabul etmiştir. O nedenle de tarihsel bir zamanda, mekânda, kendine özgü koşullarda ortaya çıkan bir edebi türün kendine özgü durumunu değerlendirememiştir. Çalışmasında örneğin Tanzimat romanını Batı'nın "roman" türü açısından değil, Tanzimat romanı olarak değerlendirebilirdi. Bunda, karşılaştırma ve değerlendirme ölçütü olarak Batı edebiyat türlerini temel alması etkili olmuştur. Ancak bu Tanpınar'ın bir eksikliği

değildir. Eksiklik o dönemin karşılaştırmalı edebiyat eleştirisinin en gelişmiş olanı ölçüt alma anlayışındadır.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2010). *Kayıp Zamanın İzinde. Ahmet Hamdi Tanpınar*. İstanbul: Doğubatı Yayınları.
- Hempel-Küter, C. (2000). *Germanistik zwischen 1925- und 1955*. Berlin: Akademie Verlag.
- Tanpınar, A. H. (2007). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. Abdullah Uçman (Haz.). İstanbul: YKY.
- Wellek, R. (1977). *Geschichte der Literaturkritik 1750-1950*. (III. Cilt). Berlin: De Gruyter.
- Yetiş, K. (2010). Edebiyat Tarihçiliğimiz ve Ahmet Hamdi Tanpınar. Abdullah Uçman & Handan İnci (Haz.). *Ahmet Hamdi Tanpınar*. (191-216). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.